

ЧЕСЬКІ ОБЩИНИ ВОЛИНИ: З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПОЛ. ХХ СТ.

Українська держава на сьогодні має складну, історично складену етнічну структуру, і розвиток етнополітичних досліджень є важливим елементом сучасного державотворення. Історіографія етнонаціональних процесів України в ХХІ ст. належить на сьогодні до актуальних та суспільно вагомих напрямів дослідження та розвитку історичної та етнологічної наук.

Тому і актуальність теми дослідження обґрунтовується необхідністю вивчення життєдіяльності чеської меншини на Волині, особливо І пол. ХХ ст. Це зумовлюється тим, що історико-етнологічні праці, починаючи з радянського періоду (аж до 90-х рр. ХХ ст.), лише частково простежують тенденції національної політики владних структур щодо етнічних меншин. Проблематика дослідження даного питання полягає в тому, що офіційна ідеологія мала своє бачення певних історичних процесів. Це зумовлювало те, що дослідникам диктувалися тематика, напрями та методологія їх дослідження.

Метою статті є дослідження історіографії, пов'язаної з висвітленням життя чеської общини Волині І пол. ХХ ст. Завдання даної статті полягає в спробі проаналізувати літературу, присвячену цій проблемі, а також виділити етапи її дослідження у вітчизняній історіографії.

Історія етнічних меншин України вивчалася вченими ще в дореволюційний час. Зокрема, помітними є праці таких чеських дослідників, як М. Немечика та В. Оліфа. Вони відкинули певною мірою ідеалізоване зображення чехів у Росії як єдиних носіїв передової культури у побуті й господарстві. В їх працях міститься важливий фактичний матеріал про життя чехів на Волині — про їх побут, звичаї та відносини з місцевим населенням [1].

Під час революції питанням дослідження життя волинських чехів не приділялося достатньої уваги. Цей період не був насичений науковими працями чи ґрунтовними дослідженнями. Відомості з історії чехів носили більш оглядовий і статистичний характер.

Після революційних подій 1917–1920 рр. дослідники повернулися до вивчення цієї проблеми. Те, що в радянській історіографії міжвоєнного періоду проблемам історії національних меншин приділялося багато уваги, пояснюється утвердженням сталінського партійно-тоталітарного режиму, й тим, що значна частина колишньої Волинської губернії ввійшла до складу Польщі. Радянський уряд намагався довести, що Волинь історично належить Російській державі. Тому радянські вчені плідно почали займатися питаннями чеської етнічної меншини Волині. Однак, дослідження національних меншин тієї частини, яка перебувала у складі Волинського воєводства під владою Польщі, здійснювала також і польська історіографія 20–30 рр. XX ст. Зокрема, можна виділити науковий доробок З. Ціхоцької. Автор детально розглядає причини еміграції чехів на Волинь та заснування їх поселень [2].

В 20-х рр. XX ст. у Празі була створена спеціальна група для вивчення чеського та словацького життя за кордоном, яка видавала журнал “Nase Zahranizi”, де публікувалися матеріали з історії, в тому числі і волинських чехів [1].

У радянській історіографії міжвоєнного періоду також з’явився ряд наукових праць, які торкалися історії чеської колонізації Волині. Серед них варто виділити науковий доробок відомого славіста, уродженця Житомирщини, професора Є. А. Рихліка. Його життю й діяльності присвячене дослідження М. Ю. Костиці, який зазначає, що в 1919 р. вчений повернувся до Києва з Росії, де його обрали доцентом кафедри слов’янської філології першого Українського державного університету, а згодом — комісаром вузу [4]. В 1920 році Є. А. Рихлік став членом Етнографічної комісії Всеукраїнської Академії наук (ВУАН). У цьому ж році він досліджував на Волині побут і культуру чеських колоністів. Вчений зібрав унікальний матеріал, який згодом був переданий на зберігання до ВУАНу [5].

Проблемам історії чеської етнічної групи присвятив свою працю діяч “Товариства дослідників Волині”, відомий етнограф і фольклорист В. Кравченко. Проте, в своєму дослідженні автор залишив поза увагою релігійне життя чехів та політику царського уряду щодо колоністів [6].

У післявоєнний період історіографічний огляд праць про чеських колоністів зводиться фактично до узагальнюючих дослі-

джен з питань етнічного складу народонаселення в окремих регіонах України.

Огляд періодичних видань теж констатує майже повну відсутність досліджень життя чеської етнічної меншини. У першу чергу, це пов'язано з еміграцією чехів на Батьківщину. За даними, які наводить Ї. Гофман у своїй праці “Чехи Волині. Основні відомості”, до 1950 р. 202526 чехів повернулося до Чехословаччини [7]. Дослідження чеської меншини мали в основному статистичний характер. Висвітлювалися лише події, які підтверджували “взаємну дружбу і братню любов між слов'янськими народами”. Серед них були повідомлення про утворення Спілки друзів СРСР у Празі [8], та про взаємовідвідування Чехословаччини та Радянського Союзу керівниками обох держав [9]. У радянській пресі також широко висвітлювалася інформація про угоду Чехословаччини з СРСР щодо обміну населенням [10]. І лише поодинокі згадки можна знайти про чехів Волині. Періодика того періоду носила упереджений та заідеологізований характер і стосувалася лише зовнішньої “братньої” політики СРСР, тому дослідження цих питань на сьогодні потребує більш критичного та виваженого підходу.

У 70-х роках ХХ ст. у радянській історіографії спостерігається зростання інтересу до вивчення історії чеського населення в Україні. Зокрема, над цими питаннями працювала Ж. Ковба. У своїй дисертації автор ґрунтовно аналізує причини чеської еміграції в Україну, висвітлює господарське та культурне життя чехів. Проте поза увагою залишився релігійний аспект цього питання. Дослідження досить широкого регіонального діапазону чеської національної меншини не дозволило Ж. Ковбі розкрити особливості чеської еміграції в окремі регіони країни, у тому числі й Волинський [11].

В період 80–90-х рр. вчені активізували дослідження з історії етнічних груп. Цим питанням присвячена, наприклад, дисертація В. Надольської, в якій міститься великий статистичний та фактичний матеріал про території найбільшого розселення чехів, їх соціальний склад. Однак дослідниця, вивчаючи одночасно історію декількох етнічних груп, не змогла детальніше висвітлити питання чеської еміграції, її культурне і релігійне життя [12].

Кінець 90-х рр. став періодом поживлення краєзнавчого до-

слідження. У цей час відбувся ряд краєзнавчих конференцій, у яких і висвітлювались питання, пов'язані з життям чехів на Волині. В публікаціях Л. Потапчука [13], М. Костриці [14], Г. Мокрицького [15], А. Хоренкова [16], Ю. Луцького [17], О. Суліменка [18], Г. Шпиталенко [19], Н. Надольської [20] та ін. наводилися нові фактичні, статистичні дані та архівні документи. Наприклад, Г. Мокрицький у своїх краєзнавчих дослідженнях велику увагу приділяв діяльності крошнянської чеської школи в м. Житомирі. Історії її виникнення й розвитку присвячена стаття, в якій мова йде про засновників цієї школи (родина Малі) й про те, що школа була церковно-приходська й відкрита з метою розповсюдження серед чехів православної віри [21].

Г. Шпиталенко досить ґрунтовно висвітлила громадське життя чеських поселенців на Волині, однак її праця охоплює в основному кінець XIX ст., а от перші роки XX ст. згадуються автором не досить широко [22].

Проте, таких досліджень не досить багато, тому що пріоритетне місце відводилося питанням розвитку євреїв і поляків. Натомість життя інших національних груп, зокрема й чехів, висвітлено недостатньо. На жаль, всі наукові дослідження того періоду обмежені хронологічними межами лише до 30-х рр. XX ст.

Сучасний науковець О. Даниленко говорить про вагоме дослідження в розвитку історіографічного аспекту даного питання у праці В. Трощинського “Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище”. У ній автор, зробивши узагальнюючий аналіз історії політичних течій української еміграції міжвоєнного періоду, дійшов висновку, що культурно-освітній та громадський розвиток чеської етнічної меншини на Волині знаходився на належному рівні [23].

На сучасному етапі питаннями дослідження національних меншин займається О. Рафальський. У своїй праці “Національні меншини України у XX ст. (Історіографічний нарис)” автор значну увагу приділяє й чеській меншині, досліджуючи проблеми її соціально-економічного та суспільно-політичного життя, починаючи ще з часів Російської імперії і аж до сьогодення. Значну увагу О. Рафальський приділяє періоду революції 1917 р. та ґрунтовно висвітлює політику радянського уряду в

20–30-х рр. ХХ ст. щодо національних меншин, у тому числі й чеських. Дослідження долі національних меншин під час Другої світової війни та у повоєнні роки представлено і підтверджено великою кількістю архівних матеріалів. Проте, у праці значна увага звернена на інші етнічні групи, а чеська меншина більшою мірою висвітлена загальнофактично та в статистичних даних [24].

Суттєвий внесок у вивчення історії чеської етнічної меншини зробили члени “Товариства чехів Волині”, яке було утворене в 1990 р. у Чехії. Очолював групу дослідників — Ї. Гофман, ними була складена “Історична мапа чеських поселень Волині”. В своїй праці “Чехи на Волині. Основні відомості” Ї. Гофман подав загальні статистичні дані розселення чехів з наочними даними у вигляді карт і таблиць. Автор подав загальні відомості про чеську освіту (чеські школи, гуртки, місце їх розташування), вміщений матеріал про роль і внесок чехів під час Першої та Другої світових війн. В праці наведені дані щодо еміграції чехів в 40–50-х рр. на Батьківщину [25].

Окреме місце в історіографії чеської етнічної меншини на Волині посідають дисертаційні дослідження. Так, питаннями чеської еміграції в Україну опікувалася Ж. Ковба, присвятивши цьому свою кандидатську дисертацію “Чешская эмиграция на Украине во второй половине XX — начале XXI вв.”. У ній автор простежила причини, умови і сам процес міграції чехів на Волинь [26]. Соціально-економічне і духовне життя волинських чехів (др. пол. ХІХ — поч. ХХ ст.) розглядається у дисертаційній роботі Г. Шпиталенко. Автор досліджує і аналізує діяльність чехів та їх духовний розвиток, підтверджує це ґрунтовними архівними дослідженнями [27]. Дисертаційна праця С. Шульги “Чеська община на Волині (в 20–30-ті рр. ХХ ст.)” — присвячена життю чехів у міжвоєнний період. В роботі досліджені головні аспекти розвитку чеської етнічної меншини в соціально-економічному і духовному житті місцевого населення 20–30-х рр. [28].

На сьогодні вийшов у світ ряд монографій, присвячених національним меншинам Волині. Не були залишені поза увагою і чехи, хоча дослідження їх історії носить фрагментарний характер. Серед найновіших досліджень варто також згадати працю Н. Сейко “Доброчинність у сфері освіти України (ХІХ — поч.

XX ст.) Київський округ” [29], у якій висвітлено рівень освіти чехів в кінці XIX — на поч. XX ст., що є важливим аспектом при дослідженні духовного життя чехів Волині [30].

Таким чином, можна виділити основні етапи висвітлення даної проблематики в історичній літературі: 1) перші роки XX ст. і до 1917 р. — найменш науково досліджений та представлений в основному працями чеських дослідників; 2) період 1917–1920 рр. характеризується переважно статистичним характером наявних джерел; 3) міжвоєнний період носить більш розгорнутий науковий характер, причому до досліджень залучаються як чеські представники, так і польська історіографія; 4) в 50–80-і рр. активізуються дослідження з історії етнічних груп, з’являються фактичні, статистичні дані, перші дисертації; 5) з 90-х рр. і до сьогоднішня приділяється належна увага національним меншинам, зокрема чеській, проводиться ряд краєзнавчих конференцій, урізноманітнюється тематика дослідження, відбувається більш критичне і наукове переосмислення даних про етнічні меншини Волині.

Отже, проаналізувавши джерела дослідження з історії чеської меншини Волині, можна зробити висновок, що демографічні та міграційні процеси, політичне і культурне життя чеського етносу висвітлено фрагментарно. Особливу увагу слід звернути на наслідки ідеологічних репресій періоду сталінізму та повоєнних років на суспільно-політичне і культурне життя чехів. Це питання потребує подальших більш ґрунтовних досліджень.

Джерела та література

1. Шпиталенко Г. А. Соціально-економічне і духовне життя чехів Волині (др. пол. XIX — поч. XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / 07.00.01 — Історія України. Прикарп. ун-т ім. В. Стефаника. — Івано-Франківськ, 2003. — 21 с.
2. Шульга С. А. Чеська община на Волині (в 20-30-ті рр. XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / 07.00.02 — Всесвітня історія. Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 1998. — 16 с.
3. Шпиталенко Г. А. Соціально-економічне і духовне життя чехів Волині (др. пол. XIX — поч. XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / 07.00.01 — Історія України. Прикарп. ун-т ім. В. Стефаника. — Івано-Франківськ, 2003. — 21 с.
4. Костиця М. Життя і смерть професора Є. А. Рихліка // Національні меншини Правобережної України. Історія і сучасність: Нау-

- ковий збірник: Серія “Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині”. — Т. 18. — Житомир: Волинь, 1998. — 164 с.
5. Костриця М. Життя і смерть професора Є. А. Рихліка // Національні меншини Правобережної України. Історія і сучасність: Науковий збірник: Серія “Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині”. — Т. 18. — Житомир: Волинь, 1998. — 165 с.
  6. Шпиталенко Г. А. Соціально-економічне і духовне життя чехів Волині (др. пол. XIX — поч. XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / 07.00.01 — Історія України. Прикарп. ун-т ім. В. Стефаника. — Івано-Франківськ, 2003. — 21 с.
  7. Гофман І. Чехи на Волині. Основні відомості. — Прага, 1998. — 4 с.
  8. Збори членів Спілки друзів СРСР у Празі // Радянська Житомирщина. — 1945. — № 213. — С. 2.
  9. Промова глави делегації Законодавчих національних зборів І. Дівіда про схожу долю українського і чехословацького народів // Радянська Житомирщина. — 1946. — № 242. — С. 2.
  10. Суліменко О. Чехи Волині на початку XX ст. // Горошківщина крізь призму століть. Тези наукової краєзнавчої конференції, присвяченої 450-річчю Володар-Волинська. — В. — Волинськ. — Житомир, 1995. — 179с.
  11. Ковба Ж. М. Чеська еміграція на Україне во второй половине XX — начале XX в. Автореф. дис. ... канд. іст. наук / 07. 00. 02 — Всесвітня історія. Львівський інститут ім. І. Стефаника. — Львів, 1974. — 7с.
  12. Надольська Н. Національні меншини на Волині (середина XIX — початок XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / 07. 00. 01 — Історія України. Волинський ун-т ім. Л. Українки. — Луцьк, 1996. — 16 с
  13. Потапчук Л., Комар В., Савчук О. З історії чеських та німецьких поселень на Волині у міжвоєнний період // Національні меншини Правобережної України. Історія і сучасність: Науковий збірник: Серія “Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині”. — Т. 18. — Житомир: Волинь, 1998. — 226 с.
  14. Костриця М. Життя і смерть професора Є. А. Рихліка // Національні меншини Правобережної України. Історія і сучасність: Науковий збірник: Серія “Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині”. — Т. 18. — Житомир: Волинь, 1998. — 226 с.
  15. Мокрицький Г. Крошнянська чеська школа в Житомирі. Сторінки історії: від відкриття до занепаду // Національні меншини Правобережної України. Історія і сучасність: Науковий збірник: Серія “Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині”. — Т. 18. — Житомир: Волинь, 1998. — 226 с.

16. Хоренков А. Волинські чехи. Картина з життя переселенців у 1862 — 1947 рр. // Житичі. — 2002. — №5. — с. 7
17. Луцький Ю. Вплив на структуру та інтереси чеського етносу в Україні революційно-воєнних подій 1917 — 1918 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педуніверситету: Історичні науки. — Кам'янець-Подільський, 1999. — Т. 3 (5). — С. 275.
18. Суліменко О. Чехи Волині на початку ХХ ст. // Горошківщина крізь призму століть. Тези наукової краєзнавчої конференції, присвяченої 450-річчю Володар-Волинська. — В. — Волинськ. — Житомир, 1995. — 179с.
19. Шпиталенко Г. Громадське і культурне життя чеських поселенців на Волині у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. // Етносоціальні процеси на Правобережній Україні: минуле і сучасне. Науковий збірник. — Київ — Житомир: Поліграфічний центр Житомирського педінституту, 1998. — 78 с.
20. Надольська Н. Чеські господарства Волинської губернії у другій половині ХІХ — на початку ХХ століття // Житомирщина крізь призму століть: Науковий збірник / Відпов. редак. М. Ю. Костриця. — Житомир: Журфонд, 1997. — 192 с.
21. Мокрицький В., Сніжко С. Перша школа на Крощні: 110 років історії. (Від церковно-парафіяльної до міської загальноосвітньої № 16) / Серія “Пам'ятки рідного міста”. — Кн. 7. — Житомир: Волинь, 1999. — 154–157 с.
22. Шпиталенко Г. Громадське і культурне життя чеських поселенців на Волині у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. // Етносоціальні процеси на Правобережній Україні: минуле і сучасне. Науковий збірник. — Київ — Житомир: Поліграфічний центр Житомирського педінституту, 1998. — 75–77с.
23. Даниленко О. Формування українського емігрантського середовища в Чехословаччині (1920-ті рр.) // Часопис української історії: Збірник наукових статей. — К., 2006. — Вип. 5. — 107 с.
24. Рафальський О. Національні меншини України у ХХ ст. Історіографічний нарис. — К.: Поліус, 2000. — 446 с.
25. Гофман І. Чехи на Волині. Основні відомості. — Прага, 1998. — 34 с.
26. Ковба Ж. М. Чешская эмиграция на Украине во второй половине ХХ — начале ХХІ вв. Автореф. дис. ... канд. іст. наук / 07. 00. 02 — Всесвітня історія. Львівський інститут ім. І. Стефаніка. — Львів, 1974. — 7 с.
27. Шпиталенко Г. А. Соціально-економічне і духовне життя чехів Волині (др. пол. ХІХ — поч. ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / 07. 00. 01 — Історія України. Прикарп. ун-т ім. В. Стефаніка. — Івано-Франківськ, 2003. — 21 с.
28. Шульга С. А. Чеська община на Волині (в 20–30-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / 07. 00. 02 — Всесвітня історія. Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 1998. — 16 с.

29. Рафальський О. Національні меншини України у ХХ ст. Історіографічний нарис. — К.: Полюс, 2000. — 446 с.
30. Рафальський О. Національні меншини України у ХХ ст. Історіографічний нарис. — К.: Полюс, 2000. — 282–283 с.

Анотації

Пшенишна Е. А. Чешские общины Волыни: из истории исследования первой половины ХХ века.

В статье рассматривается историография чешских этнических меньшинств Волыни в первой половине ХХ века. Автор анализирует литературу, посвященную данной проблеме, определяет основные этапы ее исследования в отечественной историографии.

Pshenishna H. A. The Czech ethnic minority in Volyn: from the history of scientific research of the first half of the 20th century.

The historiography of the Czech ethnic minority in Volyn of the first half of the 20th century is examined in this article. The author analyzes the literature devoted to this problem, and defines the main stages of its scientific research in native historiography.

Л. В. Якиминська

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У СУЧАСНИХ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (2000 — 2005 РР.)

Ментальні настанови етносу є суттєвим фактором впливу на поведінку та, деякою мірою, історичну долю народу. Дослідження життя народу та історичних подій усе більше і більше вимагає ґрунтовного вивчення його психосвідомісних орієнтацій. У сучасній науковій парадигмі проблематика, пов'язана з ментальністю народу, розробляється досить широко. Етнопсихологія є суміжною наукою, саме тому вказані дослідження проводяться в рамках різних гуманітарних наук: історії, психології, філософії, фольклористики.

Дана праця є спробою проаналізувати дисертаційні дослідження, так чи інакше пов'язані з етнопсихологічною проблематикою, які були опубліковані протягом 2000–2005 рр.

Вказані роботи умовно можна поділити на наступні групи:

- дослідження історіографічного характеру (праці Балагут-рака М. П. [1], Кіцака Н. П. [2]);
- роботи, присвячені загальним проблемам вивчення мента-